

SAM SCHRIJFT, SASKIA SHOFT

Gender- en andere stereotypen in leerboeken voor nieuwkomers

Onderwijsmateriaal moet diversiteit tonen, stellen beleidsorganisaties zoals UNESCO. Daaronder vallen ook de leerboeken voor nieuwkomers in Vlaanderen en Nederland. Welk beeld van Nederlandstalige culturen krijgen zij daarin te zien? Zijn de leerboeken qua gender- en etnische diversiteit mee geëvolueerd met maatschappelijke ontwikkelingen? Dietha Koster (Universiteit Münster) deelt de voornaamste bevindingen van haar onderzoek.

DIETHA KOSTER

Hoewel steeds meer digitale lesmaterialen het klaslokaal bereiken, blijft het leerboek een dominant leermiddel, ook voor nieuwkomers in Vlaanderen en Nederland. De boeken voor die laatste groep, met informatie over Nederlandstalige culturen, worden sinds de jaren 1970 gemaakt. Dat lesmateriaal is voor nieuwkomers vaak hun eerste kennismaking met deze samenlevingen. De leerboeken bevatten doorgaans veel teksten over en afbeeldingen van vrouwen en mannen in specifieke rollen.

In Nederland en Vlaanderen zijn de maatschappelijke genderrollen in de loop der jaren veranderd. (Onder *gender* verstaan we gedragingen waarmee we mensen als vrouw, man of anderszins indelen). Nederlandse vrouwen zijn volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) bijvoorbeeld meer gaan werken, ook in vroeger exclusief mannelijke beroepen. Mannen zijn dan weer iets minder gaan werken en nemen soms meer huishoudelijke taken en activiteiten in het gezin op hun schouders. Ook zijn gekleurde vrouwen en mannen en mensen met niet-binaire identiteiten en seksualiteiten zichtbaarder geworden in maatschappelijke debatten. In hoeverre zijn representaties van mensen in leerboeken met deze ontwikkelingen mee geëvolueerd?

VAN TYPISTE NAAR INGENIEUR?

Dikwijls is een primair doel van onderwijs aan nieuwkomers om hen klaar te stomen voor de arbeidsmarkt in Nederland of Vlaanderen. Bijna elk leerboek voor nieuwkomers bevat dan ook een hoofdstuk of sectie over werk en beroep. Vanuit diversiteitsperspectief is het wenselijk om aan nieuwkomers met verschillende genderidentiteiten

gevarieerde beroepsmogelijkheden te tonen in het leermateriaal. Leerboeken die recht doen aan diversiteit vergroten de kans dat leerders zich erin herkennen. Zo zullen ze ook beter deelnemen aan de les. UNESCO suggereert bijvoorbeeld om bij elke mannelijke beroepsnaam ook een vrouwelijke te noemen.

Uit ons onderzoek blijkt echter dat vrouwen in leerboeken voor nieuwkomers minder zichtbaar zijn als professionals dan mannen. Vrouwelijke beroepsnamen (zoals typiste) verschijnen bijvoorbeeld twee keer minder vaak in teksten dan mannelijke (politieagent). Dat geldt zowel voor oudere leerboeken (1974-2009) als recentere (2010-2017). Vrouwen zijn ook minder zichtbaar doordat genderneutrale beroepsnamen vaker naar mannen verwijzen. Dit zie je bijvoorbeeld in de zinnen: *De wetbouder werkt in zijn kantoor. Hij heeft het druk.*

Verder worden mannen veel vaker als eerste genoemd in zinnen. Vergelijk *Harry en Anna werken* met *Anna en Harry werken*. Vrouwen worden bovendien in gendertypische beroepen met weinig status beschreven. Nieuwkomers zien in hun leerboeken veel secretaresses, verpleegsters en verkopers, maar weinig tot geen vrouwen als directrice, president of ingenieur. Ze zien eveneens geen vrouwen in beroepen die traditioneel door mannen worden uitgeoefend, zoals bouwvakker of stratenmaker. Mannen worden ook wel in beroepen met weinig status beschreven, maar dan in minder gendertypische beroepsgroepen, zoals chauffeur of kapper.

Vanuit een diversiteitsperspectief laten deze bevindingen te wensen over. Ook is in de loop der tijd weinig evolutie te bespeuren. Om te voldoen aan de diversiteitrichtlijnen zouden werkende vrouwen zichtbaarder en in meer gevarieerde rollen gepresenteerd moeten worden.

Leerboeken voor nieuwkomers bevatten dialogen waarin leerders rollen aannemen en teksten uitspreken. Dergelijke dialogen dwingen leerders in zekere mate in een model van de werkelijkheid. Ons onderzoek toont aan dat mannen in het algemeen iets meer spreken in dialogen dan vrouwen. We onderzochten waar wordt gesproken over thema's zoals vriendschap, ziekte, uiterlijk en thema's zoals criminaliteit, politiek, nationale identiteit en (financieel) succes. Vorig onderzoek toonde aan dat de eerstgenoemde thema's veelal voorkomen onder vrouwen, terwijl de tweede reeks thema's vooral door mannen wordt besproken. De studie toont aan dat vrouwen vaker spreken over vrouwelijke dan mannelijke thema's, terwijl mannen beide thema's toebedeeld krijgen. Dit gold voor oudere als zowel recente leerboeken. Vrouwen worden vaak geassocieerd met "niet gekwalificeerd of bekwaam zijn", terwijl dat bij mannen niet voorkomt. Zie de volgende dialoog, getiteld 'Even lachen', in een leerboek uit 1974:

Interviewer: Om kort te gaan, u kunt niet typen, u kent geen stenografie, u hebt nooit boekhouding gedaan, van handelscorrespondentie hebt u niet het minste benul. Maar juffrouw, waarvoor meldt u zich dan aan? Juffrouw: Voor de overuren.

Hoewel dergelijke teksten in de meest recente boeken niet voorkomen, zijn ook daar de dialogen in termen van genderdiversiteit voor verbetering vatbaar. Het aandeel in

Vrouwen zijn in leerboeken voor nieuwkomers minder zichtbaar als professionals dan mannen

het gesprek moet evenredig verdeeld worden; vrouwen kunnen over meer gevarieerde thema's spreken. En als zij met onbekwaamheid worden geassocieerd, dan zou dit ook voor mannen moeten gelden.

MAMA LACHT, VADER IS CHAGRIJNIG

Leerboeken voor nieuwkomers bevatten meestal ook een hoofdstuk over familierelaties. Daarin leren nieuwkomers te praten over hun eigen familie en die van anderen. Familiesamenstellingen kunnen variëren van het traditionele kerngezin, tot regenboogfamilies, eenoudergezinnen en samengestelde gezinnen. Bij ons onderzoek naar dit thema hebben we weer gelet op de rollen waarin mannen en vrouwen verschijnen, en op de seksuele identiteiten van de mensen in de leerboeken.

Leerboeken bleken veel kerngezinnen te bevatten met een heteroseksuele moeder, vader en twee kinderen. We leiden heteroseksualiteit bijvoorbeeld af uit afbeeldingen waarop vrouwen en mannen elkaar kussen, of uit stambomen met heteroseksuele huwelijken. Ook uit teksten kon heteroseksualiteit worden afgeleid. Bijvoorbeeld in de zinnen "Belgin is enkele jaren geleden getrouwd met een Nederlandse man" of "Marie: 'Ik zoek nog naar de ideale man'." Personen met andere seksuele identiteiten zijn niet herkenbaar in de hoofdstukken. Alleen het leerboek *Welkom in de klas!* (2018) toont expliciet een lesbisch stel. Dit stel staat tussen foto's van twee andere familie, met de opdracht: bekijk de foto en beschrijf de families. Sinds 2001 tipt de handleiding docenten wel een bespreking te houden over het homohuwelijk in Nederland. Maar het lesbische stel neemt, in tegenstelling tot heteroseksuele personages, in het hoofdstuk of het boek geen centrale plek in.

Foto's en tekeningen van vrouwen en mannen tonen stereotiepe activiteiten. Alleen vrouwen worden afgebeeld terwijl ze kleding shoppen, knuffelen of aan bloemen ruiken. Exclusief mannelijke activiteiten zijn: schrijven, sporten of auto's tonen. Verder valt op dat mannen op foto's de schouders of het middel van vrouwen vastpakken, terwijl dit omgekeerd niet voorkomt. Dergelijke beelden kunnen bijdragen aan stereotypen over passieve vrouwen en actieve mannen. Zowel vrouwen als mannen keken alle richtingen uit op de afbeeldingen, of hadden, in een paar gevallen, hun ogen gesloten. In oudere boeken keken vooral mannen recht de camera in, maar in recenter gepubliceerde boeken vertoonden vrouwen eveneens dit zelfbewuste blikgedrag. Vaders worden vaak afstandelijk getoond, zowel letterlijk als emotioneel: door hun positie (ver van de kinderen) en met gezichtsuitdrukkingen zonder emotie of als chagrijnige vader. Moeders daarentegen worden lachend en knuffelend met baby's afgebeeld.

Het leerboek *Welkom in de Klas!* (2018) is het enige waarin een lesbisch stel met kind wordt afgebeeld © iStock

In termen van diversiteit is het wenselijk om in de leerboeken meer verschillende seksuele identiteiten te tonen en te benoemen op prominentere plekken. Verder verdient het aanbeveling om vrouwen niet alleen als passief en emotioneel en mannen louter als actief en rationeel te portretteren, wat ook UNESCO onderstreept. Door voorbeelden van minder stereotiepe activiteiten en gedragingen op te nemen, kan er meer balans ontstaan.

WEINIG KLEUR

Niet alleen genderdiversiteit is belangrijk, leerboeken moeten volgens UNESCO ook gekleurde zowel als witte mensen tonen. Nieuwkomers in Vlaanderen en Nederland zijn vaak zelf gekleurd, en kunnen er profijt van hebben om in hun lesmateriaal gekleurde vrouwen en mannen in diverse rollen te zien.

Een studie naar gender en etniciteit in zes recent gepubliceerde, veelgebruikte leerboeken voor nieuwkomers toont weinig kleur. Met etniciteit wordt de vermeende gemeenschappelijke afkomst van een groep mensen bedoeld. Naast factoren als nationaliteit, religie en taal kan huidskleur bijdragen aan het vormen van etnische groepen. Van de 806 afgebeelde personen in de leerboeken zijn er 233 (28,9 procent) gekleurd. De gekleurde personages kwamen vooral in één leerboek voor, *Contact* uit 2019. Wanneer *Contact* niet werd meegenomen in de analyse, waren er slechts 26 (4,3 procent) van 605 gekleurde personen te vinden in de leerboeken. Witte mannen worden het vaakst afgebeeld (336), gevolgd door witte vrouwen (269), gekleurde mannen (14) en op de laatste plek gekleurde vrouwen (12).

In de teksten die bij de afbeeldingen van gekleurde mensen stonden, wordt hun etniciteit meestal onbesproken gelaten. Als die wel besproken wordt, valt op dat deze personages als “anders” worden aangemerkt, bijvoorbeeld door hun niet-Nederlandse

Er is dus werk aan de winkel voor onderzoekers, uitgevers, tekstboekenauteurs en docenten

of -Belgische nationaliteit te benoemen. Verder wordt voor gekleurde personen soms hun zwarte haar en huid en niet-westerse klederdracht benoemd of geïmpliciteerd terwijl dat voor witte personages niet gebeurt.

Ook toont onze studie dat gekleurde personen in een beperkt aantal rollen worden beschreven: toerist, student, kok, ober, migrant, arme, asielzoeker, werkzoekende of iemand die profiteert van ontwikkelingshulp. We zien weinig tot geen gekleurde mensen als piloot, arts of professor.

NATIONALITEIT EN TAALVARIATIE

Wanneer we focussen op nationaliteit valt op dat Nederland, de Nederlandse nationaliteit, en Nederlandse steden (Utrecht, Amsterdam, Houten) het vaakst worden benoemd in de boeken. België, de Belgische nationaliteit en Belgische steden worden zelden besproken, met uitzondering van het onderzochte leerboek uit Vlaanderen. Andere landen of regio's waar Nederlands (een) voertaal is, zoals Suriname, Curaçao, Aruba of Sint Maarten worden niet genoemd. Indonesië is de enige voormalige kolonie die een enkele keer voorkomt in de teksten. In het algemeen verschijnen Europese nationaliteiten vaker dan niet-Europese identiteiten in de leerboeken. In termen van nationaliteit valt, weer met uitzondering van leerboek *Contact* (2019), een weinig diverse, overwegend Nederland- en eurocentrische trend te bespeuren.

Ook op dit vlak hebben we de dialogen onderzocht. Die worden vooral bevolkt door Sams, Harry's, Jaspers, Saskia's, Tina's en Ediths. Verder is in de audiotracks geen diversiteit te vinden, omdat bijna alle personages Standaardnederlands spreken. Zelfs als wordt aangemerkt dat personages niet uit Nederland of Vlaanderen afkomstig zijn, maar bijvoorbeeld uit Oostenrijk, Duitsland, Italië, of als personages als gekleurd worden afgebeeld, spreken zij Standaardnederlands. Slechts twee vrouwen van de 453 personages spreken ofwel Vlaams-Nederlands, of Nederlands met een Italiaans accent.

Een prominente functie van karakters die als "anders" worden aangemerkt, lijkt te zijn om nieuwkomers zinnen aan te leren die hen in een afhankelijke positie plaatsen. Zinnen zoals "Kunt u dit herhalen?" of "Ik begrijp het niet, wat bedoelt u?"

Een meer diverse collectie aan dialogen zou varianten op het Standaardnederlands aan nieuwkomers kunnen laten horen. Verder is het wenselijk dat karakters die als "anders" worden aangemerkt diverse talige functies uitoefenen: niet alleen vragend, maar ook sturend bijvoorbeeld.

Conclusies? Leerboeken voor nieuwkomers hinken achterop qua diversiteit. De genderrollen in leerboeken zijn onvoldoende geëvolueerd, laat staan dat ze mogelijke toekomstige realiteiten met nog meer gender- en etnische diversiteit tonen. Integendeel: genderstereotypes worden gereproduceerd. Verder zien we dat er, met uitzondering van een enkel leerboek, weinig tot geen gekleurde mensen of mensen met verschillende seksuele identiteiten in leerboeken voor nieuwkomers staan. Bovendien valt op dat als die mensen dan toch voorkomen, ze een beperkt aantal rollen krijgen en als “anders” worden aangemerkt.

Er is dus werk aan de winkel voor onderzoekers, uitgevers, tekstboekenauteurs en docenten om leerboeken (en andere leermiddelen) aan te passen aan diversiteitsrichtlijnen zoals die van UNESCO. Onderzoekers hebben de taak om ongelijkheden bloot te leggen en te communiceren aan producenten en gebruikers van leermateriaal. Uitgevers en auteurs kunnen hun nieuwe publicaties doorlichten om de reproductie van stereotypen te doorbreken. Voor zover zij dit niet al hebben gedaan, kunnen docenten in Nederland, Vlaanderen en elders zich informeren, zodat zij (gebrek aan) diversiteit in leerboeken en lesmaterialen beter leren herkennen. Ze kunnen vervolgens diversiteit in de klas aan bod laten komen door bijvoorbeeld een krantenartikel over regenboogfamilies te bespreken, naast een leerboekhoofdstuk met veel traditionele kerngezinnen. Of ze kunnen nieuwkomers zelf aanspreken.

Nieuwkomers zelf zijn misschien wel de meest waardevolle bron voor diverse lesthema's. Klassen met nieuwkomers zijn samengesteld uit mensen met diverse beroeps- en familiale achtergronden, met talrijke (dubbele) nationaliteiten, met verscheidene migratie-achtergronden en etnische en genderidentiteiten. Onderwijs dat principieel uitgaat van nieuwkomers, in plaats van onderwijs dat is gestuurd vanuit traditioneel nationalistische en patriarchale structuren, is een weg naar kwalitatief hoogstaand en divers onderwijs(materiaal), met shoppende Vladimirs en Sams en schrijvende Leila's en Saskia's.

**LEES MEER OP:
DE-LAGE-LANDEN.COM/TAAL**

- 'Natuurlijk is de standaardtaal elitair' en andere columns van Marten van der Meulen
- Reeks: Frans-Vlaams
- ...